



## ARVOSTELUJA

### Valistuksen liekki Pohjolassa

**Juha Manninen: *Feuer am Pol. Zum Aufbau der Vernunft im europäischen Norden.* Peter Lang. Europäische Verlag der Wissenschaften. Frankfurt am Main 1996. 413 s.**

■ *Juha Mannisen* 1700- ja 1800-luvun suomalaista oppihistoriaa ja sen eurooppalaisia suhteita käsittelevän laaja teos "Feuer am Pol" julkaistiin vuonna 1996 Saksassa merkittävän kustantajan Peter Langin sarjassa, jossa julkaistaan eurooppalaista aate- ja tieteenhistoriaa käsittelevää tutkimusta. Teos on antologia, joka sisältää sekä aikaisemmin julkaistuja että uusia tutkimuksia. Väitöskirjalta edellytetään tavallisesti, että se muodostaa sekä teoreettisesti että temaattisesti yhtenäisen kokonaisuuden ja että tekijä selvittää johdannossa työn peruseriaatteet niin, että lukija voi paremmin seurata teoksen logiikkaa. Tällaiset periaatteet Manninen

esittää vain lyhyesti esipuheessaan.

Temaattisesti katsoen tutkimuksessa on kyse valistuksellisen rationaalisen ajattelun prosessista sellaisena kuin se ilmenee eräiden johtavien ruotsalaisten ja suomalaisten aatteen miesten ja filosofien ajattelussa Ranskan vallankumouksen ajoista 1900-luvun alkuun. Teoreettisesti tutkimus noudattaa käsiteltäviä ajatuksia historiallisesti suhteellistavaa kontekstuaalista lähestymistapaa, joskaan teorian esittelystä esipuheessa ei käy täysin selville, mitä kontekstuaalisuudella tarkemmin ilmaisten halutaan ymmärtää. Tämä lukijan on luettava tutkimuksen edessä rivien välistä. Teos on kuin dialogeihin perustuva maiden rajat ylittävä historiallinen draama, jonka esittäjinä toimivat ajan kulttuurivaikuttajat ja dramaturgina ja ohjaajana tutkija itse. Ohjaajan asenteelle on luonteenomaista, että hän kommentoi tapahtumia suhteellisen vähän ja jättää siten tilaa dialogiin osallistuvien ajatuksille.

Yleisesti ottaen tutkimus muodostaa sekä teoreettisesti että temaattisesti yhtenäisen kokonaisuuden. Vain Otto Neurathia käsittelevän, teoksen viimeisen luvun merkitys on

temaattisesti tässä yhteydessä kyseenalainen.

Tutkimuksen suurin merkitys on sen välittämässä uudessa tiedossa. Mannisen teos ei vain levitä tietoa suomalaisesta ja osin suomen kannalta merkittävästä ruotsalaisesta kulttuurista, filosofioiden ja aatteiden historiasta. Samalla se välittää meilläkin aikaisemmin tuntematonta uutta tutkimustietoa ja täsmentää ja lisää entistä. Tutkimus antaa tärkeää uutta tietoa myös filosofian, etenkin Feuerbachin, Fichten, Hegelin ja Kantin sekä Wienin piiriin tutkijoille myös muualla kuin Suomessa.

Mannisen tutkimus kohdistuu pääosin 1700-luvun lopun ja 1800-luvun filosofiin aateisiin ja oppeihin, siis siihen aikaan Ruotsin ja Suomen historiaa, josta viime vuosina on julkisuudessa paljon väitelyä. Mannisen perusajatuksena on seurailta, miten valistuksellinen järki retkeilee ja kehittyy ajattelijoiden ja vaikuttajien kirjoituksissa ja miten se vaikutti myös poliittiseen elämään. Teos valaisee monelta osin uudella ja perinpohjaisemmalta tavalla, mitä oikeastaan merkitsi, että suomalainen sivistyneistö otti tehtäväkseen kansallisen ja samalla eurooppalaisen kulttuurin asian ajami-

sen Suomessa ja miksi erot verrattuna ruotsalaiseen sivistyneistöön olivat niin suuret.

Manninen kiinnittää kaikissa teoksen osissa huomiota siihen, miten kiinteässä suhteessa eurooppalaisiin virkaveljiin ja yleensä eurooppalaiseen aatemaailmaan ja keskusteluun ruotsalaiset ja suomalaiset olivat. Frans Mikael Franzén, Benjamin Höijer, Johan Vilhelm Snellman, Wilhelm Bolin ja useat muut tekivät kaikki pitkiä, usein vuosia kestäviä matkoja muualle Eurooppaan ja solmivat tuttavuusuhteita aikakauden merkittävimpiin eurooppalaisiin aatteen miehiin ja filosofeihin.

Esimerkiksi Snellmanin ja erityisesti Suomessa syrjäytetyn ja pitkiksi ajoiksi tuntemattomaksi jääneen Wilhelm Bolinin suhteet eurooppalaisiin filosofeihin olivat niin tiiviitä, että oli lopulta mahdotonta sanoa, kumpi osapuoli oli varsinainen vaikuttaja ja uusien ajatusten lähde. Näin aktiivista osallistumisesta kansainväliseen kulttuuriseen keskusteluun saa nykyään etsiä. Etenkin asiaan tarkemmin perehtymättömien maallikkosten, joskus jopa tutkijoidenkin mielessä näyttää vielä usein vallitsevan käsitys, että Suomi oli 1800-luvulla suljettu alue, jonkinlainen kulttuurinen umpio, jonka suhteet ulkomaailmaan olivat harvinaisia ja joka tapauksessa pinnallisia. Mannisen tutkimus ikään kuin palauttaa osan kansallista, kollektiivista muistia.

Manninen käyttää hyödykseen runsaasti kirjeenvaihtoa niin, että teos heijastelee jo rakenteeltaan ajankohdan aatteellista keskustelua. Lukija siirtyy ikään kuin ajassa taak-

sepäin ja joutuu mukaan usein kiivaaseenkin väittelyyn, jonka jäljet erottuvat sittemmin Suomen kulttuurin ja politiikan historiassa. Manninen kiinnittää lukijan huomion myös niihin olosuhteisiin ja historiallisiin tilanteisiin, joiden puitteissa vuoropuhelu tapahtui. Näin keskustelut suhteellistuvat ja saavat elävämmän merkityksen. Ilmeisesti tutkimuksen aate- ja oppihistoriallisesta luonteesta johtuu, ettei Manninen kuitenkaan kiinnitä suurempaa huomiota ajan poliittiseen ja yhteiskunnalliseen historiaan. Paikoitellen Manninen rajoittuu vain filosofisten oppien käsittelyyn ja jättää muut diskurssi- ja toimintamuodot sivuun. Pitemmälle menevä dialoginen kontekstualisaatio olisi antanut tutkimukselle vielä laajempaa relevanssia.

Teos alkaa jännittävällä kuvauksella Franzénin matkasta Ranskan vallankumouksen jälkeiseen Eurooppaan, Alankomaihin, Ranskaan ja Englantiin. Intomielisestä vallankumouksellisesta tulee matkan myötä pettyneyst idealisti. Kuten monille muille sivistyneistön edustajalle, Franzénillekin kumouksen jälkeinen todellisuus murtaa ihanteelliset kuvitelmat vapauden, veljeyden ja tasa-arvon maailmasta, ja kotiin palaa filosofialle ja runoudelle antautuva rauhan mies. Franzénin kohdalla jäi kuitenkin kaipaamaan ajankohdan esteettisten teorioiden (esim. Schillerin) ja niiden vaikutusten erittelyä semminkin, kun kyseessä on runoilija.

Ruotsin ja samalla tietysti Suomen 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun ehkäpä mer-

kittäväntä filosofia Benjamin Höijeriä käsittelevissä luvuissa Manninen tarkastelee pääosin hänen suhdettaan saksalaiseen idealismiin ja ennen kaikkea Kantiin ja Fichteen. Höijeriä voidaan pitää näiden filosofioiden maahantuojaana mutta samalla niiden kriittisenä soveltajana ruotsalaisen yhteiskunnan ja kulttuurin haasteisiin. Suomalaisen kulttuurin ja Suomen historian kannalta katsottuna Höijeriä koskevilla kirjoituksilla on laajempaakin merkitystä kuin vain filosofista. Manninen asettaa nimittäin osin Höijerin pohjalta kysymyksen, miksi hegeliläisyys sai Suomessa niin paljon vahvemman aseman kuin Ruotsissa.

Mannisen perustelut vakuuttavat. Hän osallistuu omalta osaltaan viimeaikaiseen keskusteluun siitä, mitä Suomen irtoaminen Ruotsista oikeastaan merkitsi ja mikä maiden kulttuurien välinen perusero oli. Kysymys ei välttämättä ollut yksinomaan siitä, että Suomi irtaantui demokraattisemmasta ja liberaalimmasta Ruotsista ja yhdistettiin Venäjään.

Miksi sitten hegeliläisyys sai niin vahvan aseman Suomessa? Tätä ongelmaa käsittelevät teoksen laajimmat luvut. Mannisen näkökulma on kaksitahtoinen. Toisaalta hän erittelee tarkoin, mikä oli suomalaisten hegeliläisten J. J. Tengströmin, Alexander Blomqvistin, Snellmanin, Robert Tengströmin ja muiden suhde Hegeliin. Toisaalta hän kiinnittää huomiota siihen, että suomalainen hegeliläisyys oli suurelta osin omaa tuotetta, olosuhteiden mukaan tulkittu suhteellisen riippumaton muunnelma saksalaisesta alkuperäismallista.

Hegeliläisyys oli Suomessa elävää filosofiaa, ja teorian vaikeat käsitteet muuttuivat käytännön teoiksi.

Jo Snellmanin liittyminen osaksi nuorhegeliläistä suuntausta merkitsi osittaista luopumista yhä konservatiivisemmän 'vanhahegeliläisyyden' jäykistä valtiokäsityksistä ja dogmeista. Ajan haasteiden mukaisesti suomalainen hegeliläisyys alkoi Mannisen mukaan jakaantua ja hajota itse asiassa sisästä päin suunnan edustajien joutuessa pohtimaan ajatuksiaan uudelleen erityisesti Aleksanteri II:n liberalistisen ohjelman tullessa tunnetuksi ja uudistusten alkaessa toden teolla.

Olenaisena piirteenä muutoksessa oli, että hegeliläinen käsitys valtion universaalista merkityksestä alkoi murentua, ja sen rinnalle alkoi tunkeutua eriytyneempi käsitys valtion ja kansalaisyhteiskunnan suhteesta ja yhteiskunnan ristiriitaisesta luonteesta. Nuorhegeliläisyyden ja yhä eriytyneemmän yhteiskuntanäkemyksen leviämisen myötä suomalaisessa aatteellisessa keskustelussa alkoi esiintyä piirteitä, jotka lähenivät materialistisia ajatuksia. Marxin ja sosialismin aave alkoi kummitella myös Suomessa.

Ratkaisevaa murrosta merkitsivät viipurilaisen Carl Immanuel Qvistin 1850-luvulla hegeliläisyyden pohjalta lähteneet mutta yhä selvemmin liberalismiin suuntautuvat ajatukset mutta erityisesti Mannisen laajasti käsittelemän Wilhelm Bolinin filosofinen ja kulttuurinen työ. Perustellusti Manninen korostaa Bolinin monessakin suhteessa ratkaise-

vaa merkitystä. Bolin aloitti keskustelun uskantilaisuudesta, käsitteli kirjoituksissaan schopenhauerilaista elämänilosofiaa, joka juuri tuolloin toden teolla alkoi levitä eurooppalaisessa keskustelussa, mutta omisti huomattavimman osan elämäntyöstään Ludwig Feuerbachin materialistisen teorian tutkimiselle ja levittämiseksi.

Bolin oli suomalaisista 1800-luvun filosofeista ja kulttuuripersonallisuuksista epäilemättä kansainvälisin. Hänen läheiset henkilökohtaiset suhteensa esimerkiksi juuri Feuerbachiin ovat loisteliaa esimerkiksi siitä, miten pienenkin, tuolloin todella periferisen maan filosofi voi saada laajaa eurooppalaista merkitystä. Kulttuurisesti näkyvin esimerkki Bolinin merkityksestä on kuitenkin hänen yhteistyönsä Wienin niin kutsutun myöhäisvalistuksen edustajien, etenkin Ludwig Anzengruberin ja Friedrich Jodlin kanssa. Bolin ei ollut Feuerbachin opetuslapsi vaan tasavertainen kumppani, joka monessakin suhteessa arvosteli tämän oppeja. Hän ei voinut hyväksyä esimerkiksi Feuerbachin käsitystä yksilön sosiaalisesta erillisyydestä ja rakkauden merkityksestä sosiaalisissa suhteissa vaan täydensi käsityksiä historiallisempaan ja yhteiskunnallisempaan suuntaan, jonka vuoksi käsitykset alkoivat muistuttaa dialektista materialismia.

Teoksen loppuun Manninen on sijoittanut luvun, joka käsittelee Wienin piiriin kuuluneen Otto Neurathin teorioita ja tutkimuksia. Luku on suomalaisen valistuksellisen ajat-

telun kehityksen kannalta tois-sijainen, vaikka se muutoin onkin Mannisen esittämän ajattelun linjan kannalta tärkeä. Neurath jäi pitkäksi aikaa vähälle huomiolle käsiteltäessä Wienin piirin muita jäseniä, esimerkiksi Carnapia, ja vasta viime vuosina on alettu kiinnittää huomiota hänen ajattelunsa perusteisiin. Muista poiketen Neurath laajensi wieniläisten ajattelua yhteiskunnalliseen ja kollektiiviseen suuntaan, tähdensi tiedon sosiaalista luonnetta ja sen inhimillistämistä.

Juha Mannisen teos käsittelee suomalaisen ja eurooppalaisen kulttuurin ja ajattelun välistä vuorovaikutusta ja osoittaa, miten läheisessä yhteydessä Suomi oli aatteellisesti Eurooppaan myös 1800-luvulla, jota on totuttu pitämään nationalismin synnyin aikakautena. Manninen joutuu näin koskettelemaan, sitä tarkemmin eksplikoimatta, suomalaisen kansallisuusaatteen erityislaatua ja eroja suhteessa vanhoihin eurooppalaisiin valtioihin. Koska sivistyneistöllä oli etenkin 1800-luvulla ratkaiseva merkitys kansallisen ajattelun ja kansallisen valtion muodostamisessa, näkökulma olisi vielä laajentunut, mikäli tekijä olisi viitannut sivistyneistön asemaan ja merkitykseen yhteiskunnassa, politiikassa ja kulttuurissa sekä sikäli teosten merkitykseen myös sivistyneistön itsemäärättyyn ja itselegitimäationa.

Teos täydentää monessa suhteessa sitä yksipuolista kuvaa, mikä 1800-luvun Suomen aatteellisesta kehityksestä on yleistynyt ja jota nykyään mielellään levitetään julkisuudes-

sa. Kuva on huomattavasti rikkaampi ja moninaisempi kuin usein on ajateltu. Mannisen hahmottelema valistuksellisen järjen linja on jotain muuta kuin mitä postmodernit teoreetikot ovat ymmärtäneet valistuksen projektilla. Kaiken kaikkiaan Mannisen teos on tarkkaa ja yksityiskohtaista tutkimusta, joka avaa uusia, hedelmällisiä näkökulmia 1800-luvun aate- ja oppihistoriaan ja antaa eväitä myös Suomen kulttuurisen historian uudelleen tarkasteluun laajemminkin.

*Michael John Petry – Pertti Karkama*

## Kaupan työn naisistuminen

**Marjaliisa Hentilä: Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan. Liiketyöväenliitto ja Edita 1999 Helsinki. 515 s., kuvitettu.**

■ *Marjaliisa Hentilän* väitöskirja "Keikkavaaka ja kousikka. Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalveluaikaan" on muhkea kirja, jolle tekijä on asettanut ainakin kolme suurta tehtävää. Ensinnä hän haluaa tutkia syitä ja selityksiä kaupan myyntityön muutokselle ja myyntihenkilökunnan naisistumiselle sekä myyntityötä tekevien yhteiskunnallisen aseman ja säätyamastumisen muutokselle. Tätä muutosta on lähdetty selittämään yhteiskunnan

modernisaatiosta (työnjaon kehityksestä) ja suomalaisen naisen vahvasta asemasta käsin. Suuren osan teoksesta viekin myyntityön kehityksen tarkka ja yksityiskohtainen kuvailu. Toinen työlle otettu suuri teema on kaupan työntekijöiden järjestäytymisen tutkiminen. Taustalla on vanha kaupan miesvaltaisen työntekijäkunnan "herraskaisuus" sekä kaupan taloudellinen ja ideologinen jakaantuminen toisaalta suuriin ja pieniin yrityksiin, toisaalta yksityisliikkeisiin ja osuustoimintaan. Kaikkialla tarkastelussa korostuu sota-aikojen, erityisesti toisen maailmansodan, suuri merkitys tutkimuksissa prosesseissa. Kolmas työlle asetettu tavoite liittyy järjestäytymiseen. Kirja on samalla Liiketyöväenliiton historia, ja tutkimuskohde itse on ollut tilaamassa ja rahoittamassa tutkimustyötä. Tästä syystä tutkittavaksi on tullut ajallisesti kovin pitkä, noin sadan vuoden mittainen periodi. On ymmärrettävää, ettei tarkastelu voi olla yhtä tarkkaa ja kattavaa periodin kaikissa vaiheissa. Liiketyöväen historian kirjoittamisen motiivi on myös merkinnyt sitä, että työssä on suuri merkitys aiemman tutkimuksen kokoamisella ja systemaattisella esittämisellä. Tämä tulee esille erityisesti työn kvantitatiivisissa tarkasteluissa, jotka on tilaa säästämättä esitetty kahdesti, sekä kuviona että taulukkoina erillisessä liitteessä, siitä huolimatta että aineisto on vain muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta jo toisaalla julkaistua.

Työn teoreettinen ote määritellään tutkimuskohteen mukaan. Se täydentää aiemmin

kaupan tutkimuksessa suositua makrotaloudellista näkökulmaa. Työprosessin, säätyamastumisen ja järjestäytymisen tutkimus tekee siitä myös sosiaalishistoriaa. Toisaalta naispuolisiin kaupan työntekijöihin keskittyminen ja kaupan myyntityön naisistumisen problematisoiminen tekee siitä kirjoittajan mukaan naishistoriaa. Tutkimusotteen määrittäminen vain tutkimuskohteen kautta ei ole riittävää, eikä anna selvää kuvaa tutkimuksen näkökulmasta, teoreettisesta taustasta ja käytetyistä käsitteistä. Sekä sosiaali- että naishistoria ovat niin laajoja tutkimuksen kenttiä, etteivät nämä käsitteet vielä hahmota tutkimusotetta selkeästi. Työn teoreettinen ote tulee esille vain hyvin fragmentaarisesti ja usein rivien välissä. Myös tekijän lähdekriittiset näkökohdat ovat jääneet pääsääntöisesti tutkimusraportin ulkopuolelle.

Arkistoaineistojen käyttö on työssä niukkaa. Tätä on perusteltu mielestäni hyvin sillä, että esim. viranomaisaineisto tai kauppalikkeiden tiliaineisto eivät juuri kertoisi kaupan työntekijöiden työstä ja vielä vähemmän heidän ammatillisesta järjestäytymisestään. Lähdeaineiston keskeisen osan muodostaakin erilainen painettu materiaali, jota kaupan työntekijät lehtiensä, ammattiyhdistyksiensä ja -liittojensa julkaisemana tai muistelmien kautta ovat tuottaneet. Tämä aineiston "vinous" olisi kuitenkin antanut aihetta lähdekriittisiin kommentteihin ja vinoutuneisuuden jatkuvaan huomiointiin ottamiseen. Mahdollisista vinoutumista voisi ottaa esille